

“Наклепникам Росії” Пушкіна — вірш і навколо нього

16 серпня 1831 року польські повстанці зятато боронили від наступу російських військ під проводом фельдмаршала *Паскевича* східне передмістя Варшави — Прагу. Європейські поети склали вірші на честь волелюбних поляків, чия героїчна боротьба проти величезної Росії здавалася, однак, приреченою. У французькій палаті депутатів нечисленна опозиція на чолі з легендарним генералом *Лафастом* вимагала від уряду терміново надати повсталим збройну допомогу. Вся інтелектуальна й ліберальна Європа була беззастережно на боці польського повстання, натомість більшість монарших дворів підтримували “європейського жандарма”.

Того ж дня найвеличніший російський поет *Пушкін* написав вірш “Наклепникам Росії”. У ньому він гнівно таврує “народних речників”, які надумали втрутитися в незрозумілі для них “домашні суперечки” слов’ян. *Пушкін* болісно й безпомилково відчуває: Європа ненавидить Росію. Але відразу ж переходить у площину звинувачень: це ж ми, росіяни, перемогли *Наполеона*, якому ви корилися, це ми принесли Європі (ціною власної крові!) “волю, честь і мир”. При цьому поет зовсім не переймається тим, що така “воля” означала лишень повернення до влади династії, скинутих французькою революцією, — про що сам у знищеному X розділі “Євгенія Онєгіна” відгукнувся був вельми саркастично.

Але в карбованих рядках вірша “Наклепникам Росії” *Пушкін* — бездоганний офіційний патріот. Він вигукує, що спробуйте лишень зачепити нас, і вся величезна Росія встане у зблисках “сталевої щетини” (! який моторошний і по-справжньому блискучий поетичний образ). А для ворожих сил у російських полях знайдеться доволі місця — серед “нечужих для них” могил вояків “великої армії” *Наполеона*.

Словом, за спостереженням відомого американського літературознавця *Еви Томпсон* (2011 року видано український переклад її монографії “Трубадури імперії: російська література і колоніалізм”), за войовничістю риторики цей вірш залишає далеко позаду найпалкіші тексти “барда імперіалізму” *Кіплінга*. Є в ньому й один пасаж, на який англійський нобелівський лауреат взагалі ніколи не спромігся б. *Пушкін* чесно наголошує, що суть боротьби, яка розгортається на теренах Польщі, полягає в тому, чи зіллються всі “слов’янські струмки” у великому “руському морі”, а чи воно зникне. Отже, Росія здатна жити лишень як імперський організм, поглинаючи інших, — або ж вона загине. Саме так, не інакше.

Надруковано вірш “Наклепникам Росії” через місяць від часу написання, у вересні 1831 року в спеціально ви-

даній брошурі “На взяття Варшави” (на той час столицю Польщі, попри героїзм її оборонців, вже захоплено). Оpubліковано разом з ще двома віршами самого *Олександра Пушкіна* та *Василя Жуковського* — такими ж політично заангажованими. (Для нас, українців, цікаво, як у поезії “Бородинська річниця” — Варшава впала якраз на 19-ті роковини Бородинської битви — *Пушкін* переймається, за ким залишиться Волинь і “спадщина Богдана”, чий буде древній Київ). Але цитують сьогодні не “Бородинську річницю” (текст у певному сенсі ще тенденційніший і заангажованіший, — але, врешті-решт, і у *Пушкіна*, і в інших провідних російських поетів можна знайти безліч тріскотливих мілітаристських декларацій). Цитують саме “Наклепникам Росії” — як художньо довершений текст, де апологію російського імперіалізму вкладено в досконалі пушкінські шести- й чотиристопові ямби.

Цей вірш, після оприлюднення, викликав у Росії захоплену реакцію. Його поспішили перекласти французькою й німецькою, — аби донести інвективи до тих, кому їх було адресовано (щоправда, сам поет був від тих перекладів не в захваті, — вони справді не відтворювали експресії й літературних чеснот першотвору). Прогнозована була й реакція поляків. У гіркому й трагічному посланні *Міцкевича* (який лише завдяки випадку на шляху спізнився до повсталі Варшави, — тому й уцілів) “До приятелів-москалів” *Пушкін* легко впізнав звернення до самого себе:

На інших, може, з вас ще гірша кара впала.
Хтось, може, звабився принадою чинів,
І плазувати душа перед тираном стала,
І він поклони б’є там, де поріг царів,
Продажним язиком його тріумфи славить
І з муки братньої глузує перед ним,
Моєю кровію свого меча кривавить
І гордий злочинцем, як подвигом гучним.

(переклад *М. Рильського*)

Російський поет не забарився відповісти віршем “Він жив посеред нас”, у якому звучить зверхність приреченого на цивілізаційну місію росіянина над відсталим поляком, плюс екзистенційна образа на *Міцкевича*, якого він вважав за свого, і який відплатив за це чорною невдячністю...

Щоправда, лунали в Росії й чесні, тверезі голоси. Друг *Пушкіна* й *Міцкевича* князь *Петро В’яземський* записав до своїх нотатників: “За що відроджуваний Європі любити нас? Чи вносимо ми хоч шеляг у скарбницю спільної просвіти? Ми гальмо в рухах народів до поступового вдосконалення, морального й політичного. Ми поза відроджувану Європою, а

між тим тяжіємо до неї. Народні речники... могли б відповідати йому коротко і зрозуміло: ми ненавидимо, чи, краще сказати, зневажаємо вас, тому що в Росії поетові, як ви, не соромно писати й друкувати вірші, подібні до ваших". Але цей голос був поодиноким, як сьогодні голос *Ігоря Іртєнєва*, який публічно наважився засудити сучасну Росію — прямого спадкоємця Росії *Миколи I* (котрий, як уважають, замовив *Пушкіну* написати "Наклепникам Росії").

Не випадково нині західні адепти "руського міра" зі щедру проплачуваних Москвою кафедр русистики воліють про ці вірші не згадувати. Професор Римського університету Ла Сапієнца *Оксана Пахльовська* нещодавно розповідала авторові, що ця нехіль набула вже обрисів відвертого цензурування на славістичних конференціях (вони, на жаль, досі контролюються переважно саме русистами) доповідей, які торкаються дражливих для сьогоднішньої Росії моментів російської-таки культурної спадщини. Адже значно приємніше й безпечніше дискутувати про особливості лірики "болдинської осені"...

Але читати й перечитувати "Наклепникам Росії" — необхідно. Бодай для того, щоб зрозуміти: *Дмитрій Кісельов* є всього-на-всього здібним продовжувачем справи великого *Пушкіна*, здатним переконливо брехати, погрожувати, і, схоже, щиро ображатися на тих, хто не визнає за Росією її "цивілізаційної місії". Інша річ, що й сам *Пушкін* лишень продовжував традиції старця *Філотєя*, який ще за три з половиною століття перед написанням "Наклепникам Росії" стверджував: *два Рими впали, третій — Москва — стоїть, а четвертому — не бувати...* Цим і зумовлене бажання автора дати, нарешті, сучасний український переклад вірша-апології російського імперіалізму. Справа в тому, що великі поети нашого минулого — *Михайло Старицький*, *Микола Зеров*, *Максим Рильський*, *Микола Бажан* та інші — перекладали *Пушкіна* багато й охоче. Особливе місце в історії нашого українського перекладу посідають без перебільшення конгеніальні версії "Євгенія Онегіна" й "Мідного вершника" пера *Максима Рильського*. Але на переклад "Наклепникам Росії" ніхто з наших провідних перекладачів так і не наважився — надто "чужий" був для них цей вірш. Цікаво, що, переклавши ще в 1920-ті "До приятелів-москалів", уже в ліберальні роки "хрущовської відлиги" *Рильський* встиг перекласти й сонет *Павола Івездослава (Орсага)*, де класик словацької літератури відверто полемізує з російським генієм:

Ти помилився, Пушкіне великий,
В роздратуванні мовивши сліпим,
Що в руськім морі злитися одним
Повинні всі слов'янські наші ріки.

Годі й казати: таку полеміку *Рильський* міг вести лишень у перекладі, і лишень у відносно ще вільному 1963 році. Натомість у зібраннях творів *Пушкіна*, які друкувалися на межі 1940—1950-х років, уміщували переклад *Ігоря Муратова* — по своєму сумлінний, але переобтяжений навпростець перетягнутими з оригіналу словами, які й тодішньому читачеві мусили здаватися русизмами. Адже то був час, коли газета "Правда" таврувала словник, що подавав як відповідник до російського слова "двор" не лише українське "двір", а й "подвір'я". А інший перекладач, уже "комсомольського призову", рядок "*костер был светел и высок*" перекладав у річищі офіційних вимог як "*костер був світел і висок*". Але в майбутніх антологіях і хрестоматіях зарубіжної поезії для наших шкіл та вишів цей вірш неодмінно таки має бути — бодай для того, аби молоді громадяни України не плекали жодних ілюзій щодо справжніх намірів і почувань свого великого історичного сусіда. ■

Олександр Пушкін

Наклепникам Росії

Народні речники, що вам неспокій сіє?
Навіщо ви шлете анатему Росії?
Що вас обурило? Чи заколот Литви?
Облиште: се ж бо пря слов'ян поміж собою,
Домашня давня пря, вже зважена добою,
Питання, що його розв'яжете не ви.

Відавна вже поміж собою
Сі ворогують племена;
Не раз хилилась під грозою
І їхня, й наша сторона.
Бундючний лях впаде в покорі,
Чи стане росові невміч?

Слов'янські всі струмки зліються в руськім морі?
Воно зміліє? В цьому річ.

Облиште нас: не ваші жалі
В криваві внесено скрижалі,
І вам ніколи не збагнуть
Родинних суперечок лють;
Для вас німі і Кремль, і Прага;
Приваблює без сенсу вас
Борні та відчаю відвага —
І ви зненавиділи нас...

За що ж? Кажіть: за те, що в колі
Руїн вогнем поійнятої Москви
Не визнали зухвальця волі,
Перед яким тремтіли ви?
За те, що в прірву повалили
Ми грізно знесений над царствами кумир
І кров'ю власною сплатили
Європи волю, честь і мир?

Ви грізні на словах — тож спробуйте на ділі!
Чи богатир старий вже підупав на силі,
Щоб ізмаїльського багнета загвинтить?
Чи руського царя не коряться вже слову?
Європу не здолаєм знову?
Забули, ворогів як бить?

Чи мало нас? Хіба від Пермі до Тавриди,
Від зимних фінських скель до спечної Колхиди,
Від збуреного раз Кремля
Аж по Китаю вічні стіни
В огні сталевій щетини
Не встане Руська вся земля?..

Хай, речники, ваш гнів огніє
Й веде полки ворожих сил:
Їм місце є в полях Росії
Між нечужих для них могил.

16 серпня 1831 року
(Переклад *Максима Стріха*)

Максим Стріха
доктор фіз.-мат. наук